

ЕФЕКТИВНІ МЕТОДИ ФОРМУВАННЯ ДІАЛОГІЧНИХ УМІНЬ УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ КОМПЕТЕНТІСНОГО НАВЧАННЯ

EFFECTIVE METHODS OF FORMING STUDENTS' DIALOGIC SKILLS IN UKRAINIAN LANGUAGE LESSONS IN THE CONDITIONS OF COMPETENCY-BASED LEARNING

Стаття висвітлює актуальну проблему розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів в умовах компетентісного навчання, зокрема описано і проаналізовано ефективні методи формування у школярів діалогічних умінь на уроках української мови, з'ясовано їх суть, розглянуто взаємозв'язки і взаємодію між собою, умови ефективності їх застосування, вплив на розвиток комунікативного потенціалу мовця. Представлено чинники, які формують рівень сформованості діалогічної компетентності й особливості усного діалогічного мовлення учнів початкових класів. Визначено види діалогів, мета й обставини яких характеризують саму ситуацію спілкування. Обґрунтовано необхідність моделювання навчальних діалогічних ситуацій з урахуванням результативності в комунікації учнів всіх рівнів навченості. Охарактеризовано бесіду як навчальне спілкування, що передбачає зв'язок між учителем і учнями, її вплив на формування діалогічних умінь здобувачів освіти, визначено її структуру, види залежно від дидактичної мети, форми проведення та характеру діяльності учнів. Доведено особливий вплив на формування діалогічних умінь ситуаційних вправ, завдання яких повинні відповідати меті й змісту сучасної мовної освіти та комунікативно-діяльничному підходу до навчання, запропоновано структуру створення навчально-мовленнєвої ситуації. Схарактеризовано ефективність використання інтерактивних методів навчання як ігрові способи формування мовленнєвої компетентності здобувачів освіти. Виокремлено серед них: дидактичну гру як активний чинник, що підвищує рівень предметної компетентності учнів з української мови і забезпечує розвиток ключових компетентностей; навчальну дискусію, яка вчить аргументувати, доводити власну думку, критично ставитись до чужих і власних суджень; створення проблемних ситуацій з метою зацікавлення учнів процесом навчального спілкування. Обґрунтовано важливість впровадження у практику інтерактивних методів «Мікрофон», «Мозковий штурм», роботи в парах та малих групах, а також розглянуто фасилітацію як інноваційну педагогічну технологію формування діалогічних умінь молодших школярів, запропоновано педагогічні методи та прийомами фасилітації, серед яких можна виокремити фасилітовану дискусію, що є ефективною та актуальною на сьогодні інтерактивною формою колективного педагогічного спілкування між учителем та учнями, що має на меті разом наблизитися до очікуваного результату. Доведено, що діалогічні методи є ефективним засобом розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів на уроках української мови, оскільки передбачають максимально можливі варіанти комунікації з різними учасниками спілкування.

Ключові слова: комунікативна компетентність, формування діалогічних умінь, урок української мови, освітній процес, діалогічні методи навчання, комунікативна взаємодія.

The article has highlighted the actual problem of the development of dialogic speech of primary school students in the conditions of competence education, in particular, we have described and analyzed effective methods of forming dialogic skills among schoolchildren at Ukrainian language lessons, their essence has been clarified, their interrelationships and interactions, and the conditions for the effectiveness of their application, influence on the development of the speaker's communicative potential have been considered. The author of the article has presented factors that shape the level of formation of dialogic competence and the peculiarities of oral dialogic speech of elementary school students. We have defined the types of dialogues, the purpose and circumstances of which characterize the particular situation of communication. The necessity of modeling educational dialogic situations taking into account the effectiveness in students' communication of all educational levels has been substantiated. The conversation has been characterized as an educational communication that involves communication between the teacher and students, its influence on the formation of dialogic skills of the students of education, its structure and types have been determined depending on the didactic purpose, the form of conduct and the nature of the students' activities. We have proved the special influence on the formation of dialogical skills of situational exercises, the tasks of which must correspond to the purpose and content of modern language education and the communicative-activity approach to learning, and proposed the structure of creating an educational-speech situation. Also we have characterized the effectiveness of the usage of interactive teaching methods as gaming methods of forming the speech competence of graduates. The following are highlighted among them: didactic game as an active factor that increases the level of subject competence of students in the Ukrainian language and ensures the development of key competencies; an educational discussion that teaches to argue, to prove one's own opinion, to be critical to other people's and one's own judgments; creation of problematic situations in order to interest students in the process of educational communication. The importance of the introduction into practice of the interactive methods "Microphone", "Brainstorming", work in pairs and small groups has been substantiated, and facilitation as an innovative pedagogical technology for the formation of dialogic skills of younger schoolchildren has been considered, pedagogical methods and techniques of facilitation have been proposed, among which a facilitated discussion can be singled out, which is an effective and currently relevant interactive form of collective pedagogical communication between the teacher and students, which aims to get closer to the expected result together. It has been proven that dialogic methods are an effective means of developing the communicative competence of elementary school students at Ukrainian language classes, as they provide the maximum possible options for communication with different participants of communication.

Key words: communicative competence, formation of dialogic skills, Ukrainian language lesson, educational process, dialogic teaching methods, communicative interaction.

УДК 373.3.016:811.161.2'24(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/52.1.8>

Кампов Н.В.,

викладачка української мови, методики навчання мовно-літературної освітньої галузі

Відокремленого структурного підрозділу «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж Мукачівського державного університету»

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Сучасний процес розвитку національної освіти акцентує на потребі формування активної, всебічно розвиненої особистості як найвищої цінності суспільства, комунікативно компетентної, з високим рівнем володіння мовою як основним засобом міжособистісного спілкування, звертає увагу на «розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня» [4]. Аби досягти вище зазначеної мети, потрібно, насамперед, підібрати ефективні методи навчання, які б сповна реалізували окреслені освітні завдання в умовах глобальної інформатизації навчального процесу. Поряд із безперечними перевагами віртуальних освітніх платформ, спостерігається занепад комунікативного партнерства – діалогічного спілкування засобами живої мови. У Законі України «Про освіту» (ст. 55) зазначається, що педагогічні працівники мають право на вільний вибір методів, виявлення педагогічної ініціативи. Тож, питання вибору ефективних методів формування діалогічних умінь та їх практичної реалізації на уроках української мови в умовах компетентнісного навчання є одним із найбільш актуальних у практиці початкової школи.

На сьогодні за стрімкого реформування національної освіти, відповідно до Концепції НУШ та Державного стандарту початкової школи, оновлено зміст освіти, згідно з яким педагоги, методисти, вчителі-практики шукають такі методи навчання, які б сприяли активізації навчальної та пізнавальної діяльності здобувачів освіти, підвищували ефективність набуття ними, зокрема, комунікативних умінь і навичок.

Зважаючи на те що основною діяльністю учнів початкової школи є навчання, добір раціональних методів формування діалогічних умінь на уроках української мови та їх якісна реалізація в освітньому процесі сформують міцне підґрунтя для подальшого розвитку особистості. За висновками мовознавців, традиційне навчання було спрямоване на відтворення уже існуючої культури, досвіду та соціальної системи, натомість сучасне, компетентнісне – передбачає формування функціональної грамотності учнів, ключових та загальних компетентностей, уміння реалізовувати їх у взаємодії з іншими, розвиток здатності до навчання [11].

Аналіз наукових досліджень. Різномасштабна проблема добору ефективних методів навчання української мови завжди була актуальною для дослідження як серед мовознавців, так і вчителів-практиків. Аналіз педагогічних праць та методичної літератури показав, що застосування окремих

методів навчання пов'язана, зокрема, зі змістом освіти. За твердженням О. Савченко, «головне в методиці навчання – це можливості для організації пізнавальної діяльності учнів, спільної діяльності між учителем та учнями» [13]. Свої фундаментальні дослідження щодо важливості впровадження у навчальний процес ефективних методів розвитку комунікативних умінь представили такі мовознавці, як: В. Бадер, Ф. Бацевич, О. Біляєв, Н. Бондаренко, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, А. Зимульдінова, а також С. Караман, І. Кучеренко, О. Кучерук, В. Мельничайко, М. Пентлюк, О. Савченко та інші. Ефективно працюють у вирішенні цієї проблеми такі відомі науковці, як А. Канищенко, О. Мельничайко, Л. Наконечна, Е. Палихата, К. Пономарьова, Н. Ростікус та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відповідно до положень концепції Нової української школи, один із ключових напрямів сучасної освіти – формування і розвиток комунікативної компетентності особистості. Метою початкової освіти, згідно з Державним стандартом, є «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей і наскрізних умінь, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості й допитливості». У зв'язку з цим пріоритетності набувають колективні форми роботи, які потребують комунікативної співпраці всіх учасників освітнього процесу, а отже, рівень мовленнєвого розвитку учнів повинен відповідати сучасним вимогам. Незважаючи на наявність значної кількості психолого-педагогічної та науково-методичної літератури щодо розвитку зв'язного мовлення учнів, не доопрацьованою залишилася проблема розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи в умовах переходу на новий зміст освіти. Тому можемо констатувати суттєві недоліки в організації дидактичного спілкування в сучасній початковій школі, зважаючи на підвищені вимоги до якості мовної освіти, а рівень комунікативної культури сучасних учнів несповна відповідає еволюційним тенденціям реформованого освітнього процесу.

Мета статті – проаналізувати та обґрунтувати особливості ефективних методів формування діалогічних умінь учнів початкових класів на уроках української мови в умовах компетентнісного навчання, їх вплив на розвиток комунікативного потенціалу мовця.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна мовна освіта спрямована на реалізацію пріоритетного завдання – у процесі навчання сформувати у школярів комунікативну компетентність, зокрема: уміння спілкуватися, не тільки слухати, а й чути партнера, вільно висловлюватися, впевнено переконувати співрозмовника, поважати думку інших. Особливо актуальним є процес

формування комунікативної компетентності учнів початкових класів, зокрема на уроках української мови. Адже молодший шкільний вік – це сприятливий період для розвитку мовленнєвих умінь і навичок, формування мовленнєвого слуху та артикуляції, активного засвоєння нової лексики, оволодіння лінгвістичними конструкціями, набуття живого мовленнєвого досвіду.

Процес формування будь-яких умінь та навичок буде результативним за умови цілеспрямованої роботи з використанням ефективних методів і прийомів навчання відповідно до змісту освіти. Сучасному вчителю важливо переосмислити класичну систему методів навчання української мови з метою її удосконалення за рахунок інноваційних методик, що розроблені з урахуванням освітніх потреб нового покоління школярів, які здобувають освіту в добу надзвичайно динамічного інформаційного розвитку в суспільстві. Тож і мова для них повинна стати засобом правильного, змістовного, доцільного і вільного спілкування. Зважаючи на вищесказане, важливе місце у системі навчання початкової школи займають *діалогічні методи*, які доцільно використовувати на уроках української мови. Саме вони забезпечують зворотний зв'язок між учителем та учнем, дають змогу з'ясувати рівень засвоєння мовного матеріалу, сформованості необхідних умінь і навичок. Без цього педагогові складно навчати школярів, адже оновлена програма з української мови для початкових класів спрямована на якісний результат здобувачів освіти [6].

Отож, діалогічні методи навчання – це методи взаємодії між учителем та учнями або ж учнів між собою, під час якої комуніканти здобувають мовні знання і формують мовленнєві вміння. Для їх якісної реалізації потрібно створити відповідні сприятливі обставини, зокрема: забезпечити умови для активного навчання з використанням творчого потенціалу обох сторін, орієнтуватися на співпрацю, особистісний розвиток педагога та учня. Ефективність діалогічних методів безпосередньо пов'язана зі змістом і перебігом навчального процесу (мова йде про значущість, складність, компетентнісну спрямованість матеріалу), особистістю учня (наявність мотивації, правильний розвиток психічних процесів, наявність здатності вчитися упродовж життя), особистістю вчителя (мотивація, освіченість, професійна майстерність, характер, творчий підхід та креативність), а також психологічним мікрокліматом на уроках (якщо урок проходить напружено, в очікуванні негативних реакцій, недоброзичливості, то й рівень засвоєння знань буде дуже низьким). Тож, для того щоб методи формування в учнів діалогічних умінь набули ефективності у процесі їх застосування, учитель має чітко визначати цілі комунікативного спілкування та враховувати їх в організації навчальної

взаємодії [6]. Так, до методів діалогічної взаємодії належать: *діалог, бесіда, метод вправ, інтерактивні методи (дидактична (пізнавальна) гра, навчальна дискусія, моделювання проблемних та мовленнєвих ситуацій, «Мікрофон», «Мозковий штурм», робота в парах і малих групах, методи фасилітації) тощо*. Розглянемо та охарактеризуємо кожен із них.

У практиці формування діалогічних умінь особливе місце відводиться *діалогу*, або ж *методу діалогової взаємодії*, який сприяє пізнавальній активності здобувачів освіти на уроках української мови у взаємозв'язку з мовленнєвим розвитком, поповненню активного словника учнів шляхом вивчення нових лексичних одиниць, з'ясуванню значення аналізованого слова у відповідному контексті, що передбачає дотримання учнями лінгвістичних норм у наближених до реальності ситуаціях. Загалом, діалог (від грец. dialogos – розмова, бесіда) – це форма міжособистісної комунікації, в якій два співрозмовники обмінюються власними висловлюваннями. А ще це звична форма спілкування, яка використовується у повсякденному житті та професійній діяльності кожної людини. Державний стандарт початкової загальноосвітньої школи акцентує на «розвитку умінь висловлюватися в усіх доступних для учнів формах, типах і стилях мовлення» [6], а чинна програма з української мови передбачає розвиток і вдосконалення навичок діалогічного мовлення школярів. Тож, «діалог у навчанні – це форма педагогічної взаємодії в умовах навчальної ситуації, в ході якої відбувається інформаційний обмін, взаємний вплив і регулюються відносини» [5, с. 38]. Під час діалогу учні разом із педагогом мають можливість спостерігати, аналізувати, розпізнавати, порівнювати та узагальнювати мовні явища на основі вивчених правил та визначень.

Діалогічне мовлення тісно пов'язане з певною ситуацією, яка виникає у процесі спілкування, де співрозмовників об'єднує тематична спільність і мотиви комунікації. Окрім того, у процесі діалогової взаємодії учні засвоюють програмовий матеріал та вчать редагувати власні і чужі висловлення відповідно до мети спілкування. Діалогічна взаємодія характеризується яскравою спонукальною здатністю до комунікації та здійснення взаємопізнання, що надає, у свою чергу, педагогові можливість розкрити індивідуальність учнів, активізувати їхні пізнавальні здібності, спрямувати на емоційне сприйняття дійсності, натомість здобувачі проявляють мимохіть особистісні риси у межах емоційного простору, утвореного в процесі діалогу. Цінність згаданого вище методу як засобу досягнення мовленнєвої мети полягає в тому, що він надає можливість зрозуміти самого себе, власні мотиви і можливості у комунікативній сфері, обмінюватися думками, розвивати вміння,

відстоювати свої позиції та вдосконалювати міжособистісні зв'язки [12, с. 17].

Залежно від домінантної комунікативної функції на уроках української мови початкової школи використовують різні типи діалогів, серед яких: діалог – устанавлення контакту, діалог-розпитування («питання-відповідь»), діалог – обмін інформацією, діалог-обговорення та діалог-дискусія. Охарактеризуємо кожен із них. *Діалог – устанавлення контакту* – це початок діалогічного тексту, мета якого – встановити контакт між співрозмовниками, а основні репліки – вітання та знайомство. Цей тип діалогу може відбуватися віч-на-віч або по телефону, а входить в контакт можна безпосередньо й опосередковано. Безпосереднє входження відбувається між двома особами (без посередників), а опосередкований – через третю особу. *Діалог – «питання-відповідь»* – це почергова зміна питань і відповідей. До нього належать: діалоги-розпитування, діалоги-уточнення, діалоги-інтерв'ю. Запитання містять слова: «як», «де», «чому», «коли», «скільки», «хто», «що», «кому», «який», «хто це», «як це» та ін.. У відповідях може бути мінімум словесної інформації у вигляді слів «так» і «ні» або ж відповідно до змісту («згодний», «певна річ», «без сумніву», «це неможливо», «хтозна» тощо). *Діалог – обмін повідомленнями* ставить за мету продемонструвати свою поінформованість у питанні, яке обговорюється. Складнішим за побудовою є діалог – обмін враженнями (думками), метою якого є висвітлення власного бачення якоїсь події, явища, предмета чи особи за певних обставин. У процесі такого діалогу учні висловлюють власну думку, аргументують її, можуть погодитися з точкою зору партнера або спростувати її. При цьому ініціатива ведення бесіди – двостороння. Проте найбільш складними для оволодіння учнями є *діалог-обговорення* та *діалог-дискусія*, коли комуніканти мають на меті прийти до якогось спільного рішення, дійти певних висновків, переконати одне одного у чомусь. Спілкування у цих видах діалогу цілеспрямоване, єдина тема розвивається послідовно і сповна розкривається. Різниця між ними в тому, що бесіда виникає в умовах узгодженості поглядів і дій співрозмовників, а суперечка – в обстановці незгоди між ними. Для цих діалогів характерні монологічні репліки, адже кожен доводить власну точку зору, намагаючись переконати свого партнера в компетентності обговорюваного питання. Так, за результатами наших досліджень, лєвова частка учнівських діалогів – це бесіди (майже 23 %) та суперечки (майже 58 %).

У процесі розвитку педагогом діалогічного мовлення молодших школярів слід заохочувати їх до згаданих вище видів діалогу: створювати такі ситуації, у яких треба щось доводити чи пояснювати одне одному; навчати будувати доведення,

не піддаватися при цьому вольовим чи емоційним впливам, коригувати правильність побудови питань та відповідей у діалозі. Усі ці вимоги сприятимуть мовленнєвому розвитку школярів та підвищенню ефективності освітнього процесу. Як приклад, можна організувати діалог проблемного характеру на основі вивченого мовного матеріалу під час його закріплення: 1. Поясніть, чим відрізняються голосні звуки від приголосних, тверді від м'яких, дзвінки від глухих? Букви від звуків? 2. Визначте, де граматичні форми слова, а де – спільнокореневі слова. (*Ліс, лісок, лісочок, лісовий, лісовик, у лісі, лісом*). Назвіть ознаки форми слова і спільнокореневих слів. Наведіть приклади. 3. Доведіть, що утворена група слів належить до спільнокореневих. (*Ніс, носити, нести, носій, носильник; ніс, носик, носи, носатий, носова*). Чи можна на основі звукової схожості назвати ці слова спорідненими? Поясніть, чи належать до спільнокореневих такі слова (*Лисиця, лисячий, лисий; літати, політ, літак, літній*). 4. Розгляньте ситуацію. (*На прогулянку вийшли гусак, гуска і маленькі гусенятка. Вони підійшли до дерева, по корі якого повзла гусінь. Гуси зупинилися, привіталися і назвали себе. Потім запитали: – Ти хто? У відповідь почувли: – Я гусінь, ваша тітка*). – Чи правильно відповіла гусінь? Доведіть свою думку на прикладах. 5. Поміркуйте над значенням слів *ручка* (дитяча і кулькова), *їжак* (тварина і морський їжак); *ключ* (скрипковий та пташиний); *лисички* (дикі тварини і гриби), *вушко* (у котика, у голки, у горнятка) та ін.

Одним із найбільш важливих методів формування діалогічних умінь є *бесіда* як навчальне спілкування, що передбачає комунікацію між учителем і учнями. Теоретико-методологічні основи цього методу можна знайти у дослідженнях О. Біляєва, Н. Бондаренко, Н. Голуб, Н. Остапенко, М. Пентлюк, О. Савченко та інших. Так, *бесіда* – це організована педагогом тематична розмова з учнями, яка складається із запитань і відповідей і застосовується з метою уточнення і систематизації знань дітей, а також для розвитку їх мовленнєвих здібностей. У процесі бесіди здобувач освіти повинен пригадувати, аналізувати, порівнювати, аргументувати, робити висновки, а це означає – мислити. Поруч із мисленням розвивається і зв'язне мовлення, уміння не тільки чути, а й розуміти співрозмовника, змістовно відповідати на поставлені запитання, послідовно висловлювати власні думки. *Бесіда*, зокрема, є важливим засобом колективного спілкування, де учні відчувають себе єдиним цілим із педагогом, який повинен зацікавити їх, захопити до творчої співпраці й розвинути спільну навчальну діяльність. Цього можна досягти, якщо збільшувати кількість запитань, проблемних і дослідницьких завдань, спонукаючи здобувачів освіти до діалогу [6, с. 8]. Зміст бесіди

має бути педагогічно обґрунтованим, відповідати психологічним та віковим особливостям дитини, сприяти розв'язанню поставлених цілей. Структура бесіди проста і містить такі взаємопов'язані елементи: *початок бесіди, основна та заключна частини*.

Початок бесіди повинен бути емоційним, виразним, здатним до відновлення в учнів образів тих предметів, подій та явищ, які їм доводилося бачити, зосередити їх увагу і зацікавити до подальшої роботи, наприклад: пригадування, коротка розповідь, розгляд малюнка, предмета, загадування загадки, декламування вірша відповідно до теми тощо. *Основна частина* бесіди розкриває її конкретний зміст. Спільний аналіз окремого поняття простежується у послідовно поставлених питаннях, які активізують мислення та мовленнєву діяльність учнів. Спочатку питання прості, конкретні й лаконічні, з короткими відповідями. Проте важливими залишаються запитання пошукового характеру, які вимагають від здобувачів логічних узагальнень, висновків, встановлення причинно-наслідкових зв'язків, розкриття змісту теми (*Чому? Навіщо? Для чого? Чим подібні? Чим відмінні?* тощо). Загалом, *питання* бесіди можна поділити на дві групи: *основні* – це основа бесіди. Вони логічні і послідовні, репродуктивні і пошукові, які вимагають встановлення зв'язків та висновків; *додаткові* (допоміжні, навідні) – у разі якщо учні не змогли впоратися з основним, ці питання надають додаткову можливість зрозуміти його смисл і, врешті, відшукати правильну відповідь, вони виконують функцію коригування відповіді, уточнення і доповнення. *Відповіді* також поділяються на короткі та розгорнуті (повні). Проте вимагати постійно розгорнутих відповідей немає потреби, особливо якщо зміст запитання не передбачає більшого, інакше бесіда стане нецікавою. Проте для розвитку комунікативних умінь доречно спонукати учнів до розгорнутих висловлювань. Під час колективної бесіди, в процесі якої проявляються індивідуальні особливості учнів та різна ступінь їх активності, доречно нагадувати про правила мовного етикету. *Заключна частина* має на меті узагальнити почуте, зробити певні висновки, отримати вказівки для подальшого спостереження, а також завдання, пов'язані з різними видами діяльності (щось намалювати, вивчити напам'ять тощо).

Залежно від дидактичної мети на уроках української мови можна виділити такі типи бесід: *вступна*, яка організовує на певний вид діяльності; *повідомлювальна*, яка супроводжує спостереження за наочними посібниками, записами на дошці, таблицями, малюнками тощо; *бесіда-повторення* (узагальнення) використовується для закріплення навчального матеріалу; *контрольна* – для перевірки засвоєння знань. За формою проведення з метою формування діалогічних умінь доречно

використовувати усі види бесід: *фронтальні* (питання звернені до всіх учнів класу), *індивідуальні* (питання адресовані одному учневі), *групові* (питання звернені до групи учнів). За характером діяльності учнів у процесі бесіди виділяють такі її основні види: *репродуктивна* (спрямована на відтворення раніше засвоєного матеріалу), *систематизуюча* (узагальнення і систематизація знань), *катехізісна* (спрямована на відтворення відповідей, які потребують тренування пам'яті, дає змогу проконтролювати розуміння учнями вже вивченого матеріалу), але особливу роль у процесі навчання відводимо *евристичній бесіді*. О. Біляєв наголошує: «Справжня евристична бесіда являє собою в ідеалі таку форму роботи, коли вчитель і учні взаємно ставлять запитання з виучуваної теми, обмінюються думками, завдяки чому роблять потрібні висновки, формулюючи правила» [1, с. 80].

Евристична бесіда (запитання-відповідь) – це форма навчання, за якої учитель не повідомляє учням готові знання, а вмילו поставленими запитаннями змушує їх самих на основі власних знань, уявлень, спостережень, життєвого досвіду розуміти нові поняття і правила [3, с. 108–109]. Іншими словами, це своєрідна пошукова бесіда, в результаті якої в учнів формуються мовні знання та мовленнєві уміння. Так, на уроках української мови в початкових класах такий вид бесіди потрібно активно використовувати. Перед учнями ставиться пізнавальне завдання, у процесі розв'язання якого вони, під керівництвом педагога, «відкривають» нові для себе знання. Відстежується певна поетапність у процесі пізнавальної діяльності учнів: спочатку відбувається актуалізація опорних знань школярів (повторення раніше вивченого матеріалу, що є опорним для усвідомлення нових знань), далі слід запропонувати пізнавальну задачу – учні повинні усвідомити необхідність її вирішення, на третьому етапі вчитель, використовуючи евристичну бесіду, спрямовує здобувачів на аналіз мовних фактів і формування власних висновків. На уроці української мови доречно поєднувати евристичну бесіду з розповіддю-поясненням нового матеріалу: спочатку запропонувати учням прослухати розповідь-пояснення вчителя, а потім залучити їх до евристичної бесіди, мета якої – сформулювати поняття про мовну одиницю; розвивати вміння свідомо вживати її в усному та писемному мовленні; виробляти навички правопису в певних граматичних формах.

Серед ефективних методів навчання особливий вплив на формування діалогічних умінь має *метод вправ*. Ознайомившись із різними класифікаціями вправ, хочемо зупинитися на аналізі ситуаційних, які, зокрема, забезпечують комунікативну діяльність.

Ситуаційні вправи – це вправи, які штучно змодельовані в умовах шкільного навчання

відповідно до певних (бажано актуальних і максимально наближених до природних) ситуацій спілкування, що спонукають учнів до створення висловлень діалогічного або монологічного характеру. Основна їх мета – розвиток мовлення учнів, практичне закріплення мовного матеріалу, перенесення уваги учнів із конкретної граматичної категорії чи конструкції на смисл висловлювання [5, с. 38]. Серед ефективних методичних засобів формування мовленнєвих умінь на уроках української мови в початкових класах важливе місце займають ситуативні завдання, які цілком відповідають меті і змісту сучасної мовної освіти та комунікативно-діяльнісному підходу до навчання. В їх основі – навчально-мовленнєва ситуація, яка передбачає стимулювання учнів до побудови конкретних висловлювань, близьких до тих, що існують насправді. Чудовим варіантом зміни традиційних поглядів на навчання дітей складати розповіді за сюжетними малюнками є методика, побудована за принципами розвитку творчої уяви. Тож, саме в основі ситуативних завдань лежить створена вчителем навчально-мовленнєва ситуація (природна або штучна), яка допомагає надати мовному завданню або вправі комунікативної спрямованості, об'єднати мовну, мовленнєву та соціокультурну змістові лінії, зробити процес навчання української мови цілеспрямованим, умотиваним і максимально наближеним до життя. Поняття «мовленнєва ситуація» містить декілька чинників, які визначають мовленнєву поведінку учасників спілкування. Пропонуємо таку структуру створення навчально-мовленнєвої ситуації – опис умов, за яких відбувається мовленнєве спілкування: подія; вказівка на учасників комунікації та їхні взаємини; вказівка на мету мовленнєвого висловлювання; вказівка на місце події (опис умов спілкування); мовленнєвий стимул, який програмує мовленнєву реакцію учнів [5]. Під час використання таких вправ обов'язково слід ознайомити учнів зі складовими мовленнєвої ситуації, можна для цього також використати пам'ятку. Сама методика застосування мовленнєво-ситуативних завдань є варіативною, тобто учитель на власний розсуд може коригувати склад ситуації спілкування, спосіб подання її учням.

Використання на уроках розвитку мовлення ситуаційних вправ надасть змогу: розвивати соціально важливі характеристики учня; формувати правильний стиль взаємодії з оточуючими; залучати учнів до цікавої природної діяльності, що відповідає їх особистим прагненням; забезпечувати позитивну мотивацію учіння, оскільки ситуації містять найрізноманітнішу пізнавальну інформацію; розвивати діалогічне мовлення; спонукати учнів вести непідготовлену розмову; запобігати негативним моделям поведінки; здійснювати учнівський самоконтроль результатів навчальної праці,

усвідомлювати практичну цінність здобутих знань, набутих умінь і навичок; організувати навчальний процес так, щоб характер діяльності учнів не обмежував їх ініціативи й самостійності, а навпаки, надавав би широкий простір для творчої активності, розвитку здібностей і нахилів.

У навчальному процесі, а особливо на уроках початкової школи, повинні переважати особливі методи, в основі яких лежить ігрова діяльність. У сучасній системі педагоги широко застосовують *інтерактивні методи*, впровадження та ефективність яких активно досліджувалися вітчизняними дидактами і методистами (Н. Бондаренко, Н. Голуб, М. Пентиліук, П. Пироженко, О. Пометун та інші). «Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне вирішення проблеми на основі аналізу обставин і відповідної ситуації. Таке навчання ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії» [10], тому використання цих методів необхідне для формування мовленнєвої компетентності здобувачів освіти.

Інтерактивне навчання – це така організація освітнього процесу, у процесі якої кожен учень має конкретне завдання, за виконання якого він повинен публічно відзвітуватися, або ж від його діяльності залежить якість виконання поставленого перед групою завдання. Спілкуватися з учнем чи ученицею як із партнерами, не опускається, а піднятися до рівня дитини – мета інтерактивних технологій навчання. *Інтерактивні методи* – це педагогічна взаємодія між учителем та учнями, «інструментами і ознаками якої є полілог, діалог, мисленнєва діяльність, міжсуб'єктні відносини, свобода вибору, створення ситуації успіху, позитивність і оптимістичність оцінювання, рефлексія тощо» [10].

Дидактична гра як активний метод інтерактивного навчання займає особливе місце в методиці, оскільки залучає всіх учнів у класі до навчального спілкування, збагачує активний словниковий запас. Доцільність, доречність, періодична автоматичність вживання різних за структурою мовних одиниць у мовленнєвих ситуаціях у процесі педагогічних ігор підвищують рівень предметної компетентності учнів з української мови і забезпечують розвиток ключових компетентностей. Рольову, інтелектуальну, комунікативну гру досліджували у своїх працях О. Горошкіна, С. Караман, О. Пометун, О. Семенов та інші вчені. Результати їх досліджень можна використати для розв'язання дидактичних завдань як у засвоєнні теоретичного матеріалу, так і в набутті практичних умінь та навичок. Адже під час дидактичної гри учні заглиблюються в комунікативну ситуацію, виконуючи імпровізовану роль (наприклад, дослідника,

редактора, експерта тощо), що сприяє активному спілкуванню, ініціює елементи творчості, контролює власну поведінку та поведінку комунікантів. Доречним прикладом навчальної гри може бути «Загадкова торбинка», яка сприяє активізації та розвитку розумових і мовленнєвих здібностей учнів, мислення, пам'яті, виробленню уваги, спостережливості. Учасники команд по черзі витягають з торбинки номери запитань, на які мають дати відповідь. Якщо команда не знає відповіді, на допомогу приходять суперники і заробляють собі додатковий бал.

Ще одним із ефективних інтерактивних діалогічних методів, які варто використовувати на уроках української мови в початкових класах, є *навчальна дискусія*. Вважаємо, що вона належить до ігрових засобів навчання, потребує співпраці учителя з учнями, адже участь у комунікації беруть усі учасники, задіяні у спільній діяльності. Для того щоб навчальна дискусія забезпечила очікувані результати, необхідне створення відповідних умов, а саме: чітке спрямування на з'ясування проблеми; підготовленість усіх учасників комунікації; доступна постановка завдань; аргументовані зауваження. Навчальна дискусія створює оптимальні умови для збагачення учнів необхідною інформацією, запобігає можливим помилковим тлумаченням, учить аргументувати, доводити власну думку, критично ставитись до чужих і власних суджень, сприяє створенню атмосфери доброзичливості, поваги до думок інших [10].

Щоб зацікавити учнів процесом навчального спілкування на уроках української мови та з метою формування діалогічних умінь вважаємо особливо значущим цілеспрямоване використання *комунікативних (проблемних) ситуацій*, які допоможуть їм у роботі, адже в них з'явиться власна думка, бажання її сформулювати чи пояснити у своїй інтерпретації. Тому можна визначити типи ситуацій спілкування, розраховані на появу в учнів потреби поділитися своїми спостереженнями, враженнями і роздумами: *педагогічні* (з метою донести наукові та практичні знання); *пошукові* (пов'язані з необхідністю поінформувати когось), а також ті, що породжують у дітей бажання висловити своє бачення щодо певної проблеми. Так, з метою розвитку діалогічних умінь пропонуємо залучити учнів до розв'язання низки ситуацій: з позиції різних учасників комунікації (продавець – покупець – людина з черги; учень – батько – вчитель, мовець – друг – незнайомиць тощо); ситуації з узагальнення, пояснення, конкретизації роздумів, нескладні дослідницькі завдання із запропонованими умовами їх вирішення та ін.

Хочемо зауважити, що одним із важливих чинників формування діалогічних умінь є впровадження у практику інтерактивного методу «*Мікрофон*», що є різновидом групового обговорення

навчального питання. У дослідженнях О. Горшкіної, Т. Окуневич, М. Пентиліук, Л. Пироженко, О. Пометун та інших доведено ефективність використання цього методу, зокрема на уроках української мови початкових класів з метою перевірки навчального матеріалу, актуалізації опорних знань, умінь і навичок, а також для виконання завдань комунікативного спрямування. Це один із видів колективного навчання, під час якого учні мають можливість по черзі висловити своє бачення проблемного завдання та аргументувати його. Натомість педагог аналізує рівень засвоєння навчального матеріалу. Для ефективної організації навчання потрібно: окреслити чітко сформульоване запитання чи проблему; запропонувати групі предмет, що виконуватиме роль уявного мікрофона, який учні передаватимуть один одному; запропонувати учням говорити лаконічно й швидко, не більше 1-2 хвилин; говорити має тільки особа, у якої «символічний» мікрофон, відповіді не коментуються й не оцінюються, коли хтось висловлюється [9 с. 142]. Для ефективної реалізації цього методу слід запропонувати учням відкриті (незакінчені) речення: «Мені б хотілося...», «Я дібрав таке слово...», «Мені було цікаво...», «Я хочу дізнатися...», «Це рішення було прийняте тому, що...», «Я зробив висновок...» тощо.

Ще один інтерактивний метод розвитку діалогічних умінь, який активно реалізується на різних етапах уроку і, головне, забезпечує швидкий і якісний результат перевірки рівня засвоєння знань учнями, – «*Мозковий штурм*». Він може проводитися індивідуально, у парах, малих групах або цілим класом. Цей метод доречно застосовувати для розв'язання конкретної мовної проблеми. Такі мовознавці, як Т. Окуневич, М. Пентиліук називають його «розумовим штурмом». Метод «мозкового штурму» спонукає учнів виявляти уяву та творчість, надає їм змогу вільно висловлювати власні думки. Мета «мозкового штурму», чи «мозкової атаки», в тому, щоб зібрати якомога більше ідей з проблеми від усіх учнів упродовж обмеженого часу [10].

Слід зосередити увагу на використанні у навчальному процесі, зокрема й на уроках української мови, «*методу проєктів*», завдяки якому учні здобувають знання, розвивають діалогічне мовлення у процесі планування і виконання практичних та творчих завдань. Окрім того, для розвитку усного діалогічного мовлення доцільно застосовувати *роботу в парах та малих групах*, що надає можливість залучити до комунікації більшість учнів класу. При цьому важливо прищеплювати школярам культуру спілкування, яка виявляється не тільки в доречному використанні формул мовленнєвого етикету, а й в умінні уважно слухати співрозмовника, погоджувати свої репліки з тим, що сказав співрозмовник, висловити критичне

зауваження і, при цьому, нікого не образити. Як приклад роботи в малих групах може бути «Єдинопочаток». Для цього потрібно об'єднати учнів у групи і кожній запропонувати конкретне завдання, а саме: скласти текст, у якому всі слова починалися б з однакової літери тощо. Для роботи в парах пропонуємо завдання «Пограємось у слова»: один учень записує іменник, а другі добирають до нього прикметник тощо. Можна розширити кількість учасників групи, що передбачатиме добір або інших прикметників, або слів інших частин мови. Під час виконання завдання «Запитання в подарунок» учні формулюють щонайбільшу кількість запитань за темою уроку, потім обмінюються ними і готують на них відповіді.

Вважаємо доречним виокремити *фасилітацію* як інноваційну педагогічну технологію формування діалогічних умінь молодших школярів. Так, фасилітація спрямована на саморозвиток і самовдосконалення в процесі групової комунікації за опосередкованою участю педагога – *фасилітатора*. Опанування педагогічними методами та прийомами фасилітації, які належать до особистісно-орієнтованих, здійснюється ефективно під час виконання спеціально розроблених учителем завдань і вправ [10].

Фасилітована дискусія – це ефективна та актуальна на сьогодні інтерактивна форма колективного педагогічного спілкування між учителем та учнями, що має на меті колегіально наблизитися до результату (віднайти рішення, продукувати ідеї, досягти консенсусу в певній проблемі тощо) за допомогою чітко розроблених стратегій, спрямовуючих запитань і спеціальних прийомів. Діяльність фасилітатора зосереджена на розробці спеціальних запитань, які стосуються певної проблеми та які він спрямовує на колективне обговорення; стимулюванні включення в активний пізнавальний пошук усіх учасників дискусії, а ще педагог виступає посередником у комунікації, перефразовує та пов'язує відповіді, обов'язково позитивно оцінює всі версії, не наголошуючи при цьому, чи правильні вони, чи ні. Натомість здобувачі освіти розмірковують і висловлюють власні судження, аргументують свої думки, формулюють гіпотези, переконують, рефлексують, а також сприймають думки інших, погоджуються з ними або заперечують, доповнюють чи уточнюють.

Запитання фасилітатора, залежно від структурної мети обговорення, можна поділити на три типи: для стимулювання обговорення – на початку дискусії запитання повинні бути «відкритого типу», а не вузько спрямовані, адже тоді вони розширюють простір можливих відповідей, бо побудовані так, щоб використати попередньо засвоєні знання, досвід (*Що відбувається (на картині, на малюнку чи плакаті)? Хто хоче доповнити? Хто може щось додати? Можливо, хтось розповість*

про те, про що ми ще не говорили?); на аргументацію – надають змогу не відхилитися від теми, проте вільно «фантазувати» (*Що тут є такого, що дозволяє тобі так думати? Що наштовхнуло тебе на цю думку?*); на конкретизацію – для активізації дискусії (*Коли це відбувається? Де це відбувається? За яких умов це відбувається?*). Загалом, ефективність і результативність обговорення проблеми цілком залежить від характеру запитань фасилітатора, від правильності побудови самого процесу фасилітації. Основне правило фасилітатора: інформація не транслюється педагогом, а «вичерпується» з досвіду учасників дискусії.

Висновки. Зважаючи на вищесказане, одне із ключових завдань вчителя на уроках української мови початкової школи – навчити молодших школярів вільно володіти мовленням, постійно дбати про мовленнєву досконалість. Це одна з першочергових і актуальних проблем у системі мовної шкільної освіти. Вважаємо, що загадані вище методи формування діалогічних умінь ефективно сприятимуть підвищенню рівня розвитку діалогічного мовлення, вдосконаленню інтонаційних умінь і навичок, розвитку зв'язного мовлення не тільки на уроках, а й у спілкуванні з рідними, друзями; вироблятимуть культуру мовлення школярів. Крім того, запровадження описаних методів навчання з метою розвитку в здобувачів освіти комунікативної компетентності на уроках української мови надасть можливість посилити мотивацію навчальної діяльності, інтерес до оволодіння новими знаннями і вміннями практично їх використовувати; сприятиме розвитку усного мовлення; формуватиме вміння формулювати, обґрунтовувати й висловлювати власну точку зору.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник. Київ : Генеза, 2005. 180 с.
2. Вашуленко М.С. Українська мова і мовлення в початковій школі: метод. посіб. Київ : Освіта, 2006. 268 с.
3. Власенко О.В. Розвиток діалогічного мовлення молодших школярів *Управління школою*. 2005. № 22-24, серпень. С. 21-22.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf> (дата звернення: 28.09.2022).
5. Зимульдінова А., Філь Г. Діалог як форма усного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2014. № 3. С. 37-39.
6. Зимульдінова А. Діалогічні методи навчання – важлива передумова ефективності роботи вчителя-майстра на уроках рідної мови в початкових класах. *Педагогічна майстерність – важливе джерело підвищення якості освіти в умовах входження України в європейський освітній простір*: наукові записки. Дрогобич, 2006. Вип. 3. С. 6-10.

7. Карпюк І. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами діалогічного мовлення. *Студентський науковий вісник Тернопільського державного педагогічного університету*. 2020. № 45. С. 159-161.

8. Палихата Е.Я. Формування діалогічного мовлення учнів початкових класів. Сучасна початкова школа: проблеми, пошуки, знахідки : матеріали міжнар.наук.-практ.конф. Тернопіль, 1996. С. 49-50.

9. Палихата Е.Я. Методика навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи. Тернопіль : ТДПУ ім. Володимира Гнатюка, 2002. 272 с.

10. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.

11. Пономарьова К.І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: посіб. Київ, 2019. 131 с.

12. Ростикус Н.П. Як навчати діалоги складати? Методика формування діалогічного мовлення молодших школярів. *Учитель початкової школи*. 2018. № 1. С. 16-19.

13. Савченко О.Я. Початкова освіта в контексті ідей Нової української школи. Початкова освіта : метод. рекомендації. Київ : УОВЦ «Оріон», 2018. С. 4-8.

14. Шевчук Т.О., Пелешок Е.Х. Шляхи вдосконалення культури розмовного діалогу молодших школярів на уроках української мови. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. С. 81-84. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8296/> (дата звернення: 07.10.2022)